

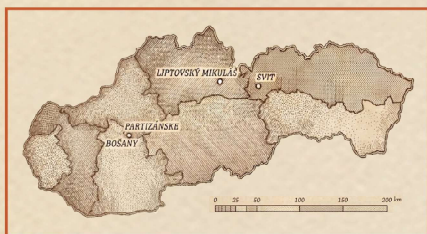

ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS BAŤOVSKÝCH SÍDIEL NA SLOVENSKU

NÁVRH ZÁPISU DO ZOZNAMU SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO

LOKALIZÁCIA PAMIATOK

CHARAKTERISTIKA PAMIATOK

Expanzia koncernu Tomáš Baťa na Slovensko a do zahraničia bola dôsledkom rastúceho dopytu, potreby rozšíriť výrobu a prekonať obchodné bariéry medzivojnového obdobia. Nové centrá vznikali mimo Zlín, pričom Slovensko ponúkalo vhodné podmienky – dostupnú pracovnú silu, priaznivé náklady a dobrú geografickú polohu.

Baťa vyberal lokality systematicky: v blízkosti železnice, vodných tokov a na vhodnom, prevážne rovinnom teréne. Tento výber súvisel s ideológou svojbytnosti – budovaním komplexných, sebestačných sídiel spájajúcich výrobu, bývanie aj služby. V 30. a 40. rokoch tak vznikali nové mestá a štvrte, doplnené o školy, zdravotnícke zariadenia či športoviská, čo výrazne prispelo k modernizácii Slovenska.

Kľúčové príklady predstavujú Partizánske, Bošany, Svit a Liptovský Mikuláš. Partizánske leží pri rieke Nitra a vynikalo dopravnou dostupnosťou. Bošany sa rozvíjali v úrodnom povodí Nitry. Svit vznikol ako nové mesto v Podtatranskej kotline pri rieke Poprad s dostatkom priestoru a zdrojov. Liptovský Mikuláš, pri rieke Váh, spojil tradičné prostredie s modernou výstavbou.

Baťove sídla boli výsledkom spolupráce so špičkovými odborníkmi. Vyznačovali sa pravidelnou urbanistickou štruktúrou, typizovanou architektúrou, zelenou a modernou infraštruktúrou, čím predstavujú nadsčasnú dedičstvo.

OCHRANA A OHROZENIE

Pamiatky baťovských sídiel čelia viacerým hrozbám. Najčastejšie ide o stratu autentickosti pri prestavbách baťovských domov (zateplovanie, nadvstavby, výmena okien), chátranie bývalých fabrík alebo nechtivé zásahy do urbanistickej štruktúry miest. Vo Svite sa napríklad upozorňuje, že pôvodný charakter mesta sa postupne mení a niektoré budovy sa upravujú nevhodným spôsobom.

Niektoré mestá už prijali opatrenia. V Partizánsku sa realizujú projekty obnovy baťovskej architektúry a prezentácie jej histórie, vo Svite vznikla komisia architektúry a urbanizmu a organizujú sa výstavy či komentované prechádzky zamierené na ochranu dedičstva Baťa.

Do budúcnosti by pomohlo vyhlásenie širších pamiatkových zón, jednotné pravidlá obnovy domov, finančná podpora rekonštrukcií a lepšia popularizácia baťovskej architektúry prostredníctvom turizmu a vzdelávania. Takéto kroky by mohli zachovať jedinečný urbanistický charakter týchto miest.

OBHAJOBA NOMINÁCIE

Nominácia baťovských sídiel na zpis do zoznamu UNESCO je opodstatnená najmä z hľadiska IV. kritéria, podľa ktorého má lokalita predstavovať vynikajúci príklad určitého typu architektúry alebo urbanistického celku ilustrujúceho významné obdobie dejín. Baťovské mestá sú jedinečným príkladom moderného priemyselného urbanizmu 20. storočia. V mestách ako Partizánske, Svit či ďalšie lokality sa zachoval komplexný urbanistický koncept, ktorý spája výrobný areál, bývanie, občiansku vybavenosť a zelenú do jednotného funkčného celku.

Tieto sídla predstavujú majstrovské uplatnenie modernistických a funkcionalistických princípov architektúry, ktoré boli systematicky aplikované v plánovaní celého mesta. Baťovský model zároveň ilustruje významnú etapu industrializácie a sociálnych experimentov v Európe, keď sa priemysel, architektúra a urbanizmus spojili do premyšľaného systému formujúceho pracovné aj životné prostredie.

OBDOBNÉ ZÁPISY VO SVETE

Crespi d'Adda

Ide o robotnícku kolóniu založenú textilným podnikateľom Cristoforom Benignom Crespi pri jeho bavlnárskej továrni kukum 19. storočia. Mesto bolo vybudované ako komplexný „company town“ s továrňou, robotníckymi domami, školou, nemocnicou, kostolom a ďalšími službami. Urbanistický plán striktne oddeľoval výrobu a obytnú časť. Lokalita bola zapísaná do UNESCO ako mimoriadne zachovaný príklad robotníckej kolónie z obdobia industrializácie, ktorá ilustruje sociálne a urbanistické ideály priemyselného mesta.

Saltaire

Saltaire založil v roku 1851 textilný podnikateľ Sir Titus Salt ako modelové priemyselné mesto pre zamestnancov svojej továrne. Obsahovalo veľké textilné mlyny, robotnícke bývanie, školu, nemocnicu, park a kultúrne inštitúcie. Urbanizmus a architektúra predstavujú harmonický plánovaný celok a odrážajú sociálne reformné ideály viktoriánskej éry. Lokalita bola zapísaná do UNESCO ako významný príklad priemyselného mesta 19. storočia, ktoré ovplyvnilo neskorší urbanizmus a koncept záhradných miest.

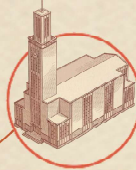
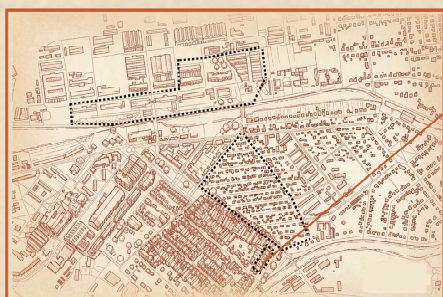

Crespi d'Adda

Saltaire

Pamiatkový areál Partizánske

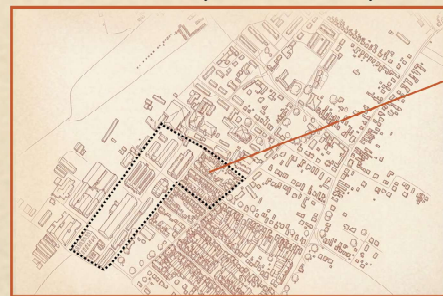
48°37'36" s. š., 18°22'35" v. d.

Baťovská architektúra v Partizánsku predstavuje ucelený príklad funkcionalistického urbanizmu. Dominantou bola rozsiahla fabričná časť s pravidelným rasterom železobetónových hál, budovaných podľa jednotného konštruktívneho modulu. Tieto objekty mali spravidla niekoľko podlaží, čo umožňovalo efektívne usporiadanie výroby – tzv. etážový zabezpečovali plynulý tok produkcie medzi jednotlivými poschodiami. Výška a konštrukcia budov vychádzali z požiadaviek racionality, flexibility a maximálneho využitia priestoru i dňenného svetla.

Popri výrobnom areáli vznikla rezidenčná zóna s typizovanými rodinnými domami vrátane domov holandského typu, ktoré dotvárali jednotný charakter mesta. Urbanistická koncepcia dôsledne oddeľovala pracovné a obytné prostredie, pričom kladla dôraz na zelenú a hygienu bývania.

Osobitné miesto zaujíma Kostol Božského Srca Ježišovo na hlavnom námestí, vrcholné dielo funkcionalizmu. Jeho strohá forma, veža a práca so svetlom zdôrazňujú duchovnú funkciu bez ornamentu. Kostol je dnes národnou kultúrnou pamiatkou, rovnako ako viaceré objekty bývalého Baťovho areálu.

Pamiatkový areál Bošany

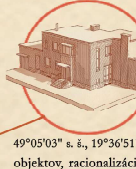
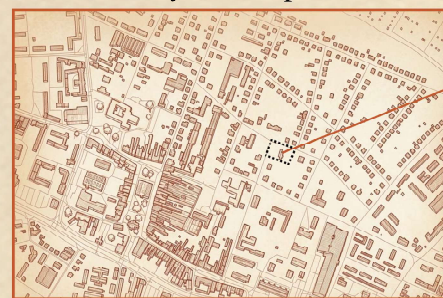
48°34'54" s. š., 18°14'58" v. d.

Baťovská architektúra v Bošanach nadviazala na staršiu tradíciu spracovania kože, keď Tomáš Baťa rozvinul existujúce kožušnice na moderný priemyselný komplex. Popri výrobe začal systematicky budovať aj robotnícke bývanie, čím vznikli nové štvrte s typickými tehlovými domami. Najzaujímavejšou sa stala tzv. Červená kolónia, pomenovaná podľa charakteristickej neomietanej tehly, ktorá dodávala zástavbe jednotný výraz.

Významnú časť tvorili domy holandského typu, navrhnuté podľa baťovských štandardov moderného bývania. Mali štvorcový pôdorys, ploché strechy a boli plne elektrifikované, čo predstavovalo vysoký komfort na svoju dobu. Urbanistická koncepcia bola prísne regulovaná – domy nemali oplotenie, čím sa podporoval otvorený charakter priestoru. Okolité zelenu bola vímaná ako verejná, obyvateľia ju nemohli využívať ako súkromné záhrady ani individuálne upravovať. V kolónii zároveň platil zákaz chovu domácich zvierat, čo súviselo s dôrazom na hygienu a moderný spôsob života.

Rozvoj Baťa v Bošanoch však narážal aj na vlastnícke vzťahy. Zaujímavosťou je, že nepochota miestnych zemanov odpreďať pôdu vicdla k rozhodnutiu vybudovať nové priemyselné mesto Partizánske (pôvodne Baťovany), ktoré sa stalo hlavným centrom výroby. Bošany tak prišli o značnú časť plánovanej infraštruktúry vrátane letiska.

Pamiatkový areál Lipt. Mikuláš

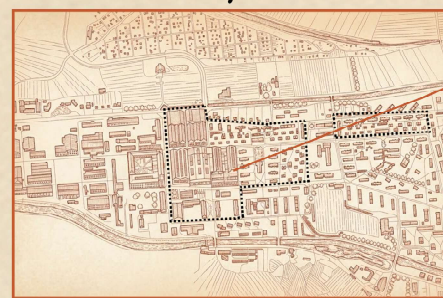
49°05'03" s. š., 19°36'51" v. d.

Baťovská architektúra v Liptovskom Mikuláši vznikla skôr súčasť snahy Tomáš Baťa rozšíriť výrobu a posilniť hospodárske zázemie firmy v severnej časti krajiny. Mesto už disponovalo rozvinutou infraštruktúrou, ramesnou tradíciou a výhodnou polohou pri rieke Váh, čo umožnilo rýchle začlenenie baťovských princípov do existujúcej urbanistickej štruktúry. Účasť firmy sa prejavila najmä modernizáciou objektov, racionalizáciou prevádzok a postupným prenikaním funkcionalistických estetických do mestského prostredia.

Najvýznamnejšou pamiatkou je Pálkova vila, ktorá predstavuje výnimočný prvok v kmeze Baťovej stavebnej činnosti. Pre Baťa bolo totiž netypické budovať reprezentatívne, luxusné sídlo – o to väčšiu hodnotu táto vila má. Navrhol ju významný architekt Vladimír Karfík, ktorý ju koncipoval v duchu modernistického funkcionalizmu s dôrazom na čistú líniu, prepojenie interiéru s exteriérom a vysoký štandard bývania.

Vila bola určená pre riadiaceho pracovníka závodu, čomu zodpovedala aj jej dispozícia a vybavenie. Zaujímavosťou je priemyselná orientácia na svetovej strane, vďaka čomu prekročil prepojenie s okolitou zelenou. Objekt je dnes chránený ako významná pamiatka modernej architektúry.

Pamiatkový areál Svit

49°03'31" s. š., 20°12'23" v. d.

Mesto Svit bolo vybudované v 30. rokoch 20. storočia ako účelová priemyselná kolónia na podnet firmy Baťa, konkrétne podnikateľa Jana Antonína Baťa. Hlavným cieľom bolo vybudovať nový závod na výrobu chemických vlákien, najmä umelého hodvábu, a zároveň zabezpečiť bývanie pre zamestnancov. Baťovci hľadali vhodnú lokalitu v podtatranskom regióne, aby diverzifikovali svoju výrobu a rozšírili priemysel mimo Moravy. Miesto pri Batizovciach bolo výhodné najmä kvôli dostatku priestoru, dobrému dopravnému spojeniu železnicou a priaznivým prírodným podmienkam pod Tatrami. Mesto bolo plánované ako moderné mesto „na zelenej lúke“, bez obmedzení existujúcej zástavby.

Pôvodne sa osada mala volať Baťovce, no napokon sa ujal názov SVIT, ktorý znamenal Slovenská Viskózová Industriálna Továrňa. Neskor sa názov interpretoval aj symbolicky ako „svitanie“ alebo nový začiatok. Základom mesta bola Slovenská viskózová továrňa, ktorá vyrábala umelú vlákna využívané najmä v textilnom priemysle.

Baťovská architektúra vo Svite sa vyznačuje funkčnosťou, jednoduchosťou a pravidelným urbanistickým plánom. Mesto bolo rozdelené na obytné, priemyselné a spoločenské zóny. Typické sú radové domy pre robotníkov, pravidelné šier' ulice a množstvo zelene.

Fabričná časť mesta bola navrhnutá podľa moderných princípov priemyselnej architektúry. Výroba bola organizovaná sčítou, aby bola čo najefektívnejšia. Práčovná doba bola približne osem hodín denne a práca bola presne organizovaná podľa baťovského systému riadenia. Fabričné budovy – tzv. etážovky – boli viacpodlažné železobetónové konštrukcie s pravidelným modulovým rasterom strop a veľkými oknami. Tento systém umožňoval rýchlu výstavbu, dobré osvetlenie pracovník a flexibilné využitie priestorov pre výrobu.

VEREJNÁ MIENKA

Povedomie o baťovskom odkaze v mestách, v ktorých pôsobila firma Baťa, je medzi obyvateľmi pomerne rozšírené. Väčšina ľudí si uvedomuje, že ich mesto má baťovskú tradíciu a že sa v nom dodnes nachádzajú pozostatky tejto éry, ako sú robotnícke domy, fabriky či urbanistická štruktúra mesta. Napriek tomu však často chýba hlbšie uvedomenie si významu zachovania autentickosti týchto stavieb. Ochrana architektonického dedičstva sa nevenuje dostatočnú pozornosť a mnohé objekty sú upravené bez rešpektovania pôvodného vzhľadu. Mnohí obyvatelia si zároveň nevedomouj širší historický a kultúrny význam baťovskej architektúry ako jedinečného dedičstva.

SÚHRN A ZÁVER

Baťovské sídla na Slovensku predstavujú jedinečné architektonické a urbanistické dedičstvo, ktoré dokumentuje významné obdobie industrializácie a modernizácie spoločnosti v 20. storočí. Mestá ako Partizánske, Svit, Liptovský Mikuláš a Bošany dodnes nesú jasné stopy baťovského plánovania, funkcionalistickej architektúry a prepojenia priemyslu s každodenným životom obyvateľov. Ich urbanistická štruktúra, typizované obytné domy, verejné budovy aj fabričné areály vytvárajú ucelený a autentický obraz moderného priemyselného mesta.

Zachovanie týchto hodnôt je dôležité nielen z hľadiska ochrany kultúrneho dedičstva, ale aj pre pochopenie historického vývoja architektúry, urbanizmu a sociálnych tém. Ochrana a citlivá obnova týchto pamiatok môže prispieť k posilneniu identity miest a k ich prezentácii v medzinárodnom kontexte. Baťovské sídla tak majú potenciál stať sa významnou súčasťou svetového kultúrneho dedičstva.

Súbor pamiatok
baťovskej architektúry

SPOLU: 7 pamiatkových areálov
64,7 ha rozlohy

Autor: Tomáš Mínavič, 2bZKI Zdroje: DULLA, Maruša a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-7145-684-5. MORAVČÍKOVÁ, Henrietta. Architektúra na Slovensku: stručné dejiny. Bratislava: Slovart, 2005. ISBN 80-7145-940-5. PAMIAJKOVÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY [online]. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, © 2024 [cit. 2024-05-22]. Dostupné za: https://www.pamiatky.gov.sk/pamiatkovy-fond/pamiatkove-zony/REGISIER MODERNEJ ARCHITECTURY. Register architektúry [online]. Bratislava: Oddelenie architektúry Historického ústavu SAV, © 2024 [cit. 2024-05-22]. Dostupné za: https://www.register-architektury.sk/BATOVSVET.SK. Baťov sver. Portál o histórii a odkaze firmy Baťa [online]. Partizánske: Občianske združenie Baťovany, © 2024 [cit. 2024-05-22]. Dostupné za: https://www.batovsvet.sk/

PRÍRODOVEDECKÁ
FAKULTA
Univerzita Komskeho
v Bratislave